

ЗМІСТ

Із подякою	7
Вступ до антології «У тенетах темряви»	8
<i>Стівен Кінг. Плесо</i>	25
<i>Джон Кольєр. Вечірній первоцвіт.</i>	51
<i>М. Р. Джеймс. Ясен.</i>	66
<i>Люсі Кліффорд. Нова матуся</i>	81
<i>Рассел Кірк. Довгий-довгий шлях попереду</i>	95
<i>Г. Ф. Лавкрафт. Поклик Ктулгу</i>	134
<i>Шерлі Джексон. Літні люди</i>	170
<i>Гарлан Еллісон. Скавучання побитих собак</i>	187
<i>Натаніель Готорн. Молодий Гудмен Браун</i>	209
<i>Дж. Шеридан Ле Фаню. Суддя Гарботтл</i>	225
<i>Рей Бредбері. Натовп</i>	263
<i>Майкл Ши. Автопсія</i>	276
<i>Едит Несбіт. Весілля Джона Чаррінгтона</i>	321
<i>Карл Едвард Ваґнер. Палички.</i>	330
<i>Роберт Ейкман. Більше, ніж окрема людина</i>	357
<i>Фриц Лейбер. Швидкий потяг «Белсен»</i>	390
<i>Роберт Блох. Ваш навіки, Джек-різник.</i>	405
<i>Чарльз Л. Грант. Якщо Деймон завітає</i>	426
<i>Менлі Вейд Веллман. Венді, Венді</i>	441
Слово про укладача	461

ВСТУП ДО АНТОЛОГІЇ «У ТЕНЕТАХ ТЕМРЯВИ»¹

Щоб повною мірою смакувати ці історії, потрібні виваженість та якась міра впевненості, якщо не в тому, що називають «законами природи», то принаймні в тому, що зараз вважається «властивостями природи» ... Для по-справжньому забобонних слово «надприродний» має єдине шотландське тлумачення: «Те, що відбувається насправді».

Дешилл Геммет. Під завісою ночі

Примарна смерть зазвичай приваблює небагатьох, оскільки потребує від читача доволі розвинутої уяви, а також здібності відокремлюватися від буденного життя. Відносно небагато людей є достатньо вільними від терен повсякденного життя, щоб відгукнутися на виклик автора ...

Г. Ф. Лавкрафт. Надприродні жахи в літературі

I

Якось у липні вранці в неділю я очолював невеличку дискусію під час конвенту «Некон»² — конференції, яка присвячена жанру «темне фентезі», місце проведення — Нова Англія. Серед учасників були Алан Раян, Вітлі Стрибер, Пітер Страуб, Чарльз Л. Грант і, мені здається, Лес Деніелс — усі автори у жан-

¹ Мається на увазі повна антологія «У тенетах темряви» («The Dark Descent»), укладачем якої є Девід Г. Гартвелл. До неї увійшли три томи, перший із яких, — «Колір зла». (Тут і далі прим. пер.)

² Necon — скорочено від «Northeastern Writers' Conference» — конференція північно-східних письменників, що працюють у жанрі горору та фентезі.

рі жахів. Темою обговорення став вплив літератури на особистість, тож кожен із присутніх називав письменників цього жанру, які, за його власним переконанням, надихнули на творчість. Минали хвилини, ніби мантру, повторювались імена: По, Бредбері, Лейбер, Лавкрафт, Кафка та інші; і я усвідомив, що за винятком ритуального поклоніння Стівену Кінгу, кожен впливовий письменник згадував прізвище автора коротких оповідань. Тож я перервав дискусію і попросив присутніх останні кілька хвилин присвятити обговоренню результатів мого спостереження. Усе, що вони сказали, можна висловити однією фразою: найцікавіше в жанрі здебільшого є у формі короткого оповідання.

Після кількох місяців міркувань над твердженням я під час проведення Всесвітнього конвенту фентезі до глибокої ночі на Геловін намагався дістати від Пітера Страуба відповідь на питання, що недавно сформувалося в моїй голові: стосовно еволюції жанру жахів від форми короткого оповідання до великого роману. Унаслідок цієї дискусії я ще більше переконався у правоті власних поглядів щодо більшої форми у жанрі жахів, яка є авангардною та експериментальною, результатом невирішених естетичних проблем, розв'язувати які рішуче та енергійно заходилися Страуб, Кінг та інші присутні.

Однак вважав, що рано робити узагальнення стосовно природи нової форми жанру жахів. І тоді я запитав себе: а що сталося з коротким оповіданням? Оповідання просто не могло зникнути з цього жанру після ста шістдесяти років його розвитку та популярності. Навпаки. У ролі адміністратора під час вручення щорічної Всесвітньої Премії Фентезі, яку започаткували ще 1975 року, я переконався: кількість коротких оповідань у жанрі жахів та фентезі за останні десять років істотно зростає. Тож народилася ідея цієї книжки — завершити еру домінування у жанрі жахів короткого оповідання укладанням якомога повнішої антології, у якій зробити спробу подати еволюцію цієї форми від початку до кінця, описати та звернути увагу на межі жанру жахів, які окреслені в сучасній літературі. Як на мене, цілком очевидно, що традиційні підходи до жанру жахів, якими послуговувалися укладачі відомих антологій, — застаріли.

Відверто кажучи, вони були такі навіть за часів, коли ці антології друкували, і вперто перешкоджають сучасному читачеві ліпше розуміти літературу. Ці збірки часто й далі обмежують прихильників літератури жанру жахів, навішуючи ярлик «жанр жахів» на певні твори, водночас нехтуючи найвишуканішими перлинами ХХ сторіччя у цьому літературному жанрі. Я зібрав твори в межах антології «У тенетах темряви» з єдиною метою: надати нове дихання та розширити майбутні обговорення жанру жахів.

Жаху притаманна власна естетика — як наполегливо демонструють нам Ле Фаню, Генрі Джеймс, Монтегю Джеймс та Волтер Де Ля Мер — а також пристойність. Історія, яка має справу з жахом, повинна в ідеалі тримати у певному напруженні. І цей суворий потойбічний світ, світ привидів, має надихати, коли стикається із нашим власним світом, не настільки сильно, щоб відвернути від себе або шокувати, а викликати певний благоговійний острах.

Елізабет Бовен. Друга книга про привидів

Перевірка на те, що є по-справжньому таємничим, дуже проста: викликає воно у читача чи ні проникливе відчуття жаху, відчуття того, що він зіткнувся з невідомими сферами та силами.

Г. Ф. Лавкрафт. Надприродні жахи в літературі

II РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ ЖАНРУ ЖАХІВ

Уже понад сто п'ятдесят років жанр жахів є важливим складником англійської та американської літератури; він зародився як коротке оповідання, тож нерозривно пов'язаний з його розвитком взагалі. Ще років з десять тому форми короткого оповідання і новели домінували в літературі жанру. Останнє десятиліття все змінило. З початку 1970-х рр. вже за кілька років провідну позицію у цьому літературному жанрі посідає роман. Спочатку з'явилося розмаїття винятково популярних творів: «Дитина

Розмарі», «Інший», «Екзорцист», «Вальс Мефістофеля», які невдовзі екранізували, а потім, у 1973 році, — ціла злива романів; на гребені цієї хвилі популярності — Стівен Кінг, який змінив природу літератури жанру жахів на найближче майбутнє, водночас змив цією хвилею всіх сучасних письменників, котрі працювали у жанрі короткого оповідання. Дуже обмежена кількість письменників жанру жахів, молодих та маститих, утрималась від комерційної та естетичної спокуси вдатися до форми роману, що спричинило, з одного боку, написання кількох найвидатніших романів у жанрі жахів усіх часів, з іншого — величезної кількості дешевого літературного сміття, яке поспіхом видавали в ті часи. Взірцями таких робіт слугують перелічені вище бестселери, популярні фільми та шедеври коротких оповідань минулих десятиліть.

Коли у 1980-х рр. ця хвиля почала спадати, більшість непопулярних так і залишилася на полицях видавництва, проте роман жахів твердо посідав перші щаблі. Це знаменна річ з багатьох поглядів. По-перше, заохочували швидкий розвиток жанру та експерименти в цій галузі. По-друге, різні форми літератури жахів лише виграли від злиття всіх можливих елементів, які викликають почуття жаху, із технічними прийомами інших літературних жанрів, фільмів, відео та коміксів.

За останні роки найбільш успішним і збуджувальним в романі жахів можна вважати те, що він стає основою авангардної та експериментальної літературної форми, яка робить спроби створити ефект страху у нових задуманих більших формах, які б мали змогу підтримувати особливу атмосферу та вплив. Раніше його вважали притаманним тільки короткому оповіданню. Звичайно ж, є окремі більш-менш успішні приклади романів жанру жахів, починаючи із «Франкенштейна» та «Дракули», закінчуючи «Привидом з будинку на пагорбі», проте вони відносно нечисленні порівняно з постійним розвитком жанру жахів у формі оповідання від часів По до сьогодні. Романи жахів минулих часів у сукупності не формували ядра традиційної літератури і технічних прийомів, як це притаманно сучасним творам.

Цілком зрозуміло не лише із сучасних романів, а й з публічних заяв багатьох письменників, що Стівен Кінг, Пітер Страуб та Ремсі Кемпбелл разом з іншими провідними письменниками-романістами обговорюють поміж собою (і водночас намагаються знайти вирішення у власних творах) наявні проблеми розвитку роману жахів з метою надання йому більш витонченої та ефективної форми. У процесі пошуку відповідей вони й висвітлили потребу укладання видання на кшталт «У тенетах темряви», де представлено контекст, у якому формувався жанр, та зроблено спробу роз'яснити все, що відбувається у цьому жанрі сьогодні.

Ці романи переважно розвинулися з різноманітних витончених новел та коротких оповідань, які подані в цій антології. Наше сприйняття літератури жахів за останнє десятиліття настільки швидко змінюється та еволюціонує, тому задля упорядкування жанру жахів відповідно до нових принципів потрібно висвітлити більш широку природу сучасної літератури.

Перед тим як у наступному розділі аналізувати анатомію жаху, цікаво зазначити, що від часів Першої світової війни кожні десять років мода та попит на жанр жахів поверталися, проте вперше переможне «відродження» означало появу численної кількості романів.

Загальний інтерес до жанру жахів, особливо до історій із привидами, зріс у 1920-х рр. завдяки впливу М. Р. Джеймса, який був водночас видатним письменником та укладачем антологій, а також таких майстрів, як Елджернон Блеквуд, Волтер Де Ля Мер, Едит Вортон та інші. Тоді у США з'явився перший часопис про привидів «Таємничі історії». У 1930-х рр. завдяки названому часопису таємничі фентезі та історії про надприродне стають надзвичайно популярні, зростає коло прихильників Г. Ф. Лавкрафта, з'являються антології: або серії книжок, або великі зібрання, відзначаючи перше століття літератури жанру жахів. Після книг і фільмів 1930-х рр., на початку 1940-х з'являються видатні збірки «шедеврів», частина яких увійшла до збірки за редакцією Бориса Карлоффа «*And the Darkness Falls*» («І запала темрява»), а також «*Great Tales of Terror and the Supernatural*» («Найдивовижніші історії жахів та надприродного») під редакцією Герберта Вайза і Філіса Фрейзера. У той

же час Дональд Вандрі засновує видавництво «Аркгем Гаус», щоб опублікувати твори Г. Ф. Лавкрафта, — відоме видавництво, мета якого і досі полягає в тому, щоб видавати найвідоміших письменників жанру жахів. Після війни у цьому жанрі з'явилася наукова фантастика, багато фільмів про чудовиська та твори Ричарда Метисона, Джека Фіннея, Теодора Стерджона та Рея Бредбері. На початку 1960-х суспільство божеволіє від цілком посередніх антологій жаху у м'яких обкладинках та фільмів жахів на телебаченні. Проте, як ми вже раніше наголошували, коротке оповідання завжди залишалося на першому місці. Навіть романісти завдячують популярністю власне коротким оповіданням.

Нині багато чого змінилося.

Найважливіше — це атмосфера, останнім мірилом автентичності є не підігнаний сюжет, а створення відповідного відчуття.

Г. Ф. Лавкрафт. Надприродні жахи в літературі

Ми самі винні, що здригання від жаху серед багатьох дивацтв нашого емоційного життя — найдивніше. З одного боку, це звичайна реакція на щось, чого не існує. За нормальних обставин така реакція спостерігається лише в кошмарах, фобіях та літературі. Беручи це до уваги, здригання різниться від остраху, який є надзвичайним та раптовим страхом, коли людина стикається віч-на-віч із матеріальною загрозою... Страх можна розвіяти рушничним дробом. З іншого боку, жах — горор — є заціпенінням від страху у присутності чогось нематеріального. Здригання від нічних кошмарів не можна розвіяти дробом; задля того, щоб врятуватися від них, слід стикатися з ними на кожному кроці.

Зигмунд Фройд. Надприродне

III ЩО ВОНО ТАКЕ

Зигмунд Фройд зазначив, що людина відразу ж впізнає сцени, які мають провокувати жах, «навіть якщо насправді вони провокують сміх». Мені здається, однак, що література жанру жахів нерідко

пов'язана або зарахована до певної категорії через явні маркери в тексті, і саме це викликало протягом багатьох років неабияку плутанину серед тлумачів. Такі назви, як таємничі історії, готичні історії, історії жахів, історії про привидів, історії про надприродне, жахливі історії, утворені за принципом, коли надприродне (реальне, або лише натяк, або примарне) втручається у життя і таке втручання викликає страх, та були використані як назва цілого про шарку літератури. Їх, трапляється, плутає навіть сам письменник. Найчастіше, навіть у багатьох найкращих роботах, коли у реальність втручається привид, терміни «історія жахів» та «історія про привидів» вживаються рівнозначно. Надприродні жахи в літературі втілюють в собі багато проявів (починаючи від демонів та вампірів, вовкулаків та язичницьких богів тощо), привиди, яких можна розпізнати, здебільшого не мають мети налякати.

Дж. Е. Каддон, видатний літературознавець, дослідив зв'язок між історіями про привидів та історіями жахів на початку становлення жанру, з 1820-х по 1870-ті роки, сприймаючи їх як різні за походженням: «Розвиток історій про привидів та історій жахів в середині ХІХ сторіччя мав тенденцію до їхнього зрощення. Справді, важко закласти критерії, за якими можна було б розрізнити ці два підвиди. Таксономічний підхід незмінно зазнає невдачі ще на першому етапі... Урешті, вочевидь будь-яка історія про привидів містить елементи жаху». Джек Салліван, також видатний дослідник та укладач антологій, таким чином підсумовує проблеми визначення й термінології: «Ми опиняємось у драгвині визначення та змін, які невтомно ростуть, як цвіль у «Будинку Ашерів». Салліван обирає визначення «історія про привидів» як загальну, мабуть, задля того, щоб мати змогу для маневрів.

Ми обираємо термін «історія жахів» — по-перше, відповідно до терміна, притаманного ринку (видавництво «Тор Букс» має серію жахів «Тор Горор»; «історії жахів» — саме під такою назвою романи та збірки з'являються на ринку), по-друге, тому, що це термін, який припускає наявність привидів, прямо не називаючи їх. І більш того, Г. Ф. Лавкрафт, теоретик та критик, який ретельно описав літературу цього напрямку у своєму творі «Над-

природний жах в літературі» і був, безперечно, найвидатнішим американським письменником у жанрі жахів у першій половині ХХ століття, не має жодної, наскільки я пригадую, традиційної історії про привидів у власних творах.

Саме нарис Лавкрафта є наріжним каменем будь-яких надбудівель у жанрі жахів: головне — атмосфера. І спадає мені на думку, що і Фройд з ним погоджується. Інакше кажучи: людина може стикатися зі справжнім жахом у будь-яких творах: вестерн, сучасний готичний роман, наукова фантастика, містерія — незалежно від категорії, яку обирає письменник. Будь-який твір може бути історією жахів (і їх включено в цю антологію), якщо це дозволяє атмосфера. Це означає, що жах — відокремлений від надприродного, оповіді необов'язково мати явну чи примарну вигадку або прояв. Найголовніший та остаточний критерій — емоційний зв'язок. І ми усвідомлюємо його присутність, навіть якщо він не спрацьовує; як гадалося.

Для них [хто не читає історії жахів] це твори на кшталт порнографії, яка замість сексуального збудження викликає мурахи. А читач, який, здається, має задоволення від таких емоцій, — емоційний мазохіст, раб бісівського наркотику, занепадницьке психотичне чудовисько.

Девід Ейлворд. Помста минулого

По-перше, схильність до містичного досвіду, здається, завжди виявляється в періоди соціального безладдя, коли політичний прогрес заблоковано: тільки-но ми відчуваємо, що власний світ не виправдовує наших очікувань, намагаємося знайти докази існування потойбічного світу; по-друге, інстинкт вигаданими жахами щепить нас від паніки, коли на землю спускається справжній жах... він заспокоює нас миттєвою ілюзією, що сили божевілья і вбивства можна підкорити та приборкати задля того, аби нас таким чином розважити.

Едмунд Вілсон. Літературні хроніки

Я раніше читала жахи, коли перебувала в депресії, щоб сколихнути емоції — проте отримувала лише тимчасове полегшення.

Кетрин Кремер (особисте листування)

Це є доказом того, що історія жахів та/або надприродного — є серйозним, є важливим, є необхідним... не лише для тих людей, хто читає задля того, щоб думати, але й для тих, хто читає, щоб відчувати. Ця збірка, можливо, врешті підтвердить цю думку, в той час як наше несамовите століття мчить до свого кінця — кінця, який здається більш зловісним та навіть більш абсурдним — це може стати найголовнішою та найпридатнішою формою літератури, яку обере доброчесний письменник.

*Стівен Кінг, вступ до збірки
«Скарбниця жахів та надприродного "Арбор Гаус"»*

IV СМЕРТЬ ЖАНРУ ЖАХІВ

Найчастіше ми жартуємо про смерть роману та короткого оповідання, тож нікого не дивує, що в останній, утім в іншому відношенні чудовій, збірці нарисів про літературу у жанрі надприродного в Америці 1820—1920-х рр. заявлено, що цей жанр «помер» близько 1920-х рр. («дематеріалізувався»), натомість з'явився психоаналіз, який увібрав у себе функції першого. Тепер мені здається дивним обстоювати твердження про те, що жанр, який втілює психологічну правду в метафоричній формі, можна замінити науковою фантастикою. Це те саме, як, наприклад, запевняти, що живопис можна замінити фотографією. Утім, це лише сучасний приклад «поховального» підходу, ефектний гамбіт, коли йдеться про матеріал, який викликає бажання викоренити. Його також часто використовують законодавці уподобань, які самі себе призначили цими законодавцями.

Ось викопаймо з могили хоча б на кілька хвилин видатного критика модернізму, Едмунда Вілсона. На початку 1940-х рр.

Вілсон написав статтю, присвячену жанру жахів, яка кидала виклик всім канонам знаменних антологій 1930-х та 1940-х рр., від Дороти Сейерс і М. Р. Джеймса, Г'ю Волпола, Марджорі Бовен до Вайза, Фрейзера і Карлоффа. Вілсон запропонував власний перелік шедеврів, починаючи з По та Гоголя («найвидатніших майстрів»), включно з Мелвіллом, Тургенєвим, Гарді, Стівенсоном, Кіплінгом, Конрадом з його «Серцем п'їтьми», Генрі Джеймсом та його «Обертом гвинта», закінчуючи Волтером Де Ла Мером та, насамкінець, Кафкою («він досягнув найхворобливішого в душі»). Він, Вілсон, здається, наблизився до нового визначення жанру літератури жахів у цілому, проте, на жаль, в його нарисі водночас лунає збентежений гуманіст і раціоналіст, який зіткнувся з надприродним. Він відкидає майже всі класичні історії в жанрі жахів, разом з авторами, що, головню, відомі творами саме в цьому жанрі. Особливу нелюбов він приберіг для Г. Ф. Лавкрафта, антимодерніста (якому він, до речі, присвятив цілу несхвальну, розгромну статтю).

Коментарі Вілсона до творів Кафки дуже повчальні. За його твердженням, «думки Кафки щодо жаху» — це «оповідання, які утримують нашу увагу та фантазії, які викликають здригання більше, ніж усі твори Елджернона Блеквуда чи то М. Р. Джеймса, разом узяті». Герої Кафки «перетворюються на зачарованих жителів світу, в якому, як би це прозаїчно не звучало, не можна знайти твердої землі під ногами, в якому не можна бути певним, чи то душу врятують, чи то проклянуть... він дістався до найхворобливішого в душі, не розігруючи лялькових вистав із привидами та дияволом, до яких вдавалися письменники до нього». Тут Вілсон у край відверто висловлює своє розуміння еволюції жанру жахів. Йому розвиток літератури видається прямим шляхом до уяви душі, і ця уява анітрохи не відхиляється у бік надприродного. Будь-який читач, якого цікавлять подібні «відхилення», безумовно, відстає від загального розвитку. Вілсон не бачить у застарілому жанрі будь-якої цінності для сучасного читача.

Оскільки Вілсон припускає, що розвиток жанру жахів закінчився з Кафкою, його теорія стосовно тогочасної літератури